

الحمد لله رب العالمين

نقش مادر در تربیت فرزندان

مؤلف

فریبا صداقت فر

آریا عزیزی

ويراستار

عبدالمجيد رشیدی

انتشارات قانون یار

۱۳۹۷

تقدیم به فرزندان محمد عزیزی

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار
۲۰	فصل اول
۲۰	دوره نوجوانی و بلوغ
۴۶	فصل دوم
۴۶	جایگاه تربیت و نقش مادر در این راستا
۷۷	فصل سوم
۷۷	بررسی مشکلات نوجوان در جامعه کنونی
۱۰۱	فصل چهارم
۱۰۱	بررسی تربیتی نوجوانان در تعالیٰ شخصیت
۲۰۶	منابع و مأخذ

پیشگفتار

یکی از مسائلی که اکثر خانواده‌ها در رابطه با کودکان خود با آن مواجه هستند چگونگی تشویق کردن کودکان به کارهای خوب و پسندیده است. این که والدین در زمان انجام یک کار پسندیده از جانب کودکشان چه رفتاری از خود نشان دهند که انگیزه وی برای انجام دوباره را در پی داشته باشد. برخی خانواده‌ها برای تشویق فرزند خود به کار خوب به وی هدیه‌ای شامل پول و یا اسباب‌بازی و یا حتی یک شکلات یا آبنبات می‌دهند اما سؤال این جاست که آیا در این زمینه تشویق تا چه میزان می‌تواند مؤثر باشد. خانواده‌هایی هم هستند که برای برحذر داشتن کوکان خود از انجام کارهای بد یا شیطنت به آن‌ها هدیه می‌دهند، ترسی که در این مورد وجود دارد این است که کودک نسبت به

دریافت جایزه بعد از هر کار خوب و یا دوری از هر کار بد منتظر دریافت هدیه و جایزه بماند و بهنوعی یک رفتار شرطی در او به وجود آید. با وجودی که یکی از بهترین راهها برای تشویق کودک به رفتارهای خوب، استفاده از سیستم جایزه دادن است اما باید توجه داشت این روش در کودکان دو سال به بالا بیشتر نتیجه می‌دهد. البته والدین باید راجع به رفتار خوب و خواشایند و بر عکس رفتار ناخواشایند برای کودک توضیح دهند و در مورد جایزه‌اش نیز به او بگویید. البته باید توجه داشت هیچ قانون کلی برای کودک خوب بودن وجود ندارد؛ اما برای آن که یک کودک سالم و شاد را تربیت کنید لازم است عشق و علاقه خود را به او نشان دهید. به حرف‌های کودک تان گوش دهید. به او احساس امنیت بدهید. او را تشویق کنید. رفتارهای نامناسب او را مورد انتقاد قرار دهید، نه خود او

را. صبور و شکیبا باشید. برای کودک تان وقت کافی بگذارید. کودکان وقتی به تکرار یک رفتار و ادامه آن تمایل نشان می‌دهند که به خاطر آن پاداش گرفته و مورد توجه قرار بگیرند. همچنین زمانی یک رفتار را ترک می‌کنند که آن رفتار رد می‌شود. تداوم و ثبات واکنش‌های شما برابر یک رفتار بسیار مهم است، زیرا باعث می‌شود کودک بداند چه زمان مورد نکوهش قرار می‌گیرد و چه زمان تشویق می‌شود و به این ترتیب گیج نمی‌شود. بی‌گمان بهترین روش تربیت که مبنی بر شناخت حقیقت انسان و همه نیازهای روحی و روانی اوست، راه وحی است و قرآن کریم آئین خود را بهترین آئین تربیت برای کل بشر معرفی کرده است. در آیه ۹ سوره اسرا در این رابطه آمده است: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيَبْشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ

الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا؛ قطعاً این قرآن به [آیینی]
که خود پایدارتر است راه می نماید و به آن مؤمنانی که
کارهای شایسته می کنند مژده می دهد که پاداشی بزرگ
برایشان خواهد بود.» هر چند که به روش تربیت
کودک در قرآن تصریح نشده و لکن این مطلب، از
لابه‌لای برخی از آیات و داستان‌های قرآن کریم به
زیبایی نمایان است. انسان ذاتاً الگوطلب و الگوپذیر
است. به همین جهت یکی از بهترین و کوتاه‌ترین
روش‌های تربیت برای نمونه و تربیت عملی هرچه کمال
و جاذبه نمونه ارائه شده بیشتر باشد. این روش کارآیی
بیشتری خواهد داشت. تربیت ابتدایی کودک به طور
طبیعی با روش الگویی شکل می گیرد؛ چراکه کودک
در چند سال نخست زندگی خود، همه کارهایش را از
الگوهای پیرامون خود که در درجه اول «پدر و مادر» او
هستند، الگوبرداری می کند و با تقلید از آنان رشد کرده

و ساختار تربیتی اش سامان می‌یابد. به طور کلی روش الگویی به عنوان تربیت عملی بر جان انسان‌ها می‌نشیند و در نفوس آن‌ها رسوخ می‌کند. به همین جهت قرآن کریم در آیه ۴۴ بقره می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنفُسَكُمْ؛ آیا مردم را به نیکی دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید.» و در آیات ۲ و ۳ سوره صف آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ(۲) كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورداشد چرا چیزی می‌گویید که انجام نمی‌دهید، نزد خدا سخت ناپسند است که چیزی را بگویید و انجام ندهید . «قرآن کریم، پیامبر اکرم(ص) را به عنوان الگویی کامل برای تربیت عملی بشر، معرفی می‌نماید و در آیه چهارم سوره متحنه می‌فرماید: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا

لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءَاءٌ مِّنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا
بِكُمْ وَبَدَا بَيْتَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبُغْضَاءُ أَبْدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا
بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَيِّهِ لَا سْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلَكَ
لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَتَبْنَا
وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ؟ قطعاً برای شما در [پیروی از] ابراهیم و
کسانی که با اویند سرمشقی نیکوست آنگاه که به قوم
خود گفتند ما از شما و از آنچه به جای خدا می پرس蒂د
بیزاریم به شما کفر می ورزیم و میان ما و شما دشمنی و
کینه همیشگی پدیدار شده تا وقتی که فقط به خدا ایمان
آورید جز [در] سخن ابراهیم [که] به [نا] پدر[ای] خود
[گفت] حتماً برای تو آمرزش خواهم خواست با آن که
در برابر خدا اختیار چیزی را برای تو ندارم ای پروردگار
ما بر تو اعتماد کردیم و به سوی تو بازگشتیم و فرجام به
سوی توست. «همچنین در آیات ۱۰ تا ۱۲ سوره تحریم
نیز در این رابطه آمده است: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا

...بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ؛ خدا برای کسانی که کفر ورزیده‌اند آن نوح و آن لوط را مثل آورده [که] هر دو در نکاح دو بندۀ از بندگان شایسته ما بودند و به آن‌ها خیانت کردند و کاری از دست [شوهران] آن‌ها در برابر خدا ساخته نبود و گفته شد با داخل شوندگان داخل آتش شوید(۱۰) و برای کسانی که ایمان آورده‌اند خدا همسر فرعون را مثل آورده آن‌گاه که گفت پروردگارا پیش خود در بهشت خانه‌ای برایم بساز و مرا از فرعون و کردارش نجات ده و مرا از دست مردم ستمگر برهان و مریم دخت عمران را همان کسی که خود را پاکدامن نگاه داشت و در او از روح خود دمیدیم و سخنان پروردگار خود و کتاب‌های او را تصدیق کرد و از فرمانبرداران بود. «بعد از پدر و مادر، یکی از الگوهای کودکان و جوانان «دوستان»

آن‌ها هستند که در برخی از موارد الگوپذیری آنان از دیگران بیشتر است و روی تربیت عقایدی و اخلاقی و رفتاری آن ما تأثیر دارند. قرآن کریم در این زمینه هشدار داده و در آیات ۲۷ تا ۲۹ فرقان در این رابطه می‌فرماید:

«وَيَوْمَ يَعْضُظُ الظَّالِمُونَ عَلَىٰ يَدِيهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي أَتَخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا (۲۷) يَا وَيْلَتِي لَيْتَنِي لَمْ أَتَخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا (۲۸) لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلإِنْسَانِ خَذُولًا».

یکی دیگر از موارد الگوگیری کودکان و جوانان، محیط تعلیم و تربیت آن‌ها یعنی همان «معلم» و مربی کودکان می‌باشند و معمولاً تمامی حرکات و سکنات خود را از مربیان، نمونه‌برداری می‌کنند، به همین جهت، هنگامی که از امام باقر(ع) درباره آیه ۲۴ سوره عبس که می‌فرماید: «فَلَيَنْظُرِ الإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ؛ انسان باید به غذای خویش بنگرد» سؤال شد، حضرت فرمود: یعنی علمی که فرا می‌گیرد، بنگرد از چه

کسی فرا می گیرد. بی گمان این روش در اصلاح و تربیت همه انسان‌ها به خصوص کودکان، نقشی عظیم و کارساز دارد که خداوند متعال، پیامبر گرامیش را به روش محبت آراسته کرده و در آیه ۱۵۹ آل عمران در این رابطه می‌فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنَتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ رَفِيقًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَا نَفْضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأُمْرِ إِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»؛ پس به [برکت] رحمت الهی با آنان نرمخو [و پرمه] شدی و اگر تندخو و سختدل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند پس از آنان در گذر و برایشان آمرزش بخواه و در کار[ها] با آنان مشورت کن و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن زیرا خداوند توکل کنندگان را دوست می‌دارد. «وَ تعییر قرآن کریم نیز از کودکان به «بخشش» و هدیه، تعییری

است محبت آمیز که در آیه ۴۹ سوره شوری می‌فرماید:

«لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهْبُ لِمَنْ

يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهْبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ» فرمانروایی [مطلق]

آسمان‌ها و زمین از آن خدادست هر چه بخواهد

می‌آفریند به هر کس بخواهد فرزند دختر و به هر کس

بخواهد فرزند پسر می‌دهد» .

انسان، به فطرت خود نیازمند محبت است و در مراحل

اولیه زندگی و دوران کودکی خویش به محبتی بیشتر

نیاز دارد و تأثیر روش محبت در سازمان دادن به

شخصیت کودک بر کسی پوشیده نیست. البته محبتی

معتدل و راستین و به دور از تکلف و تصنع و مناسب با

سن و سال و وضع و حال کودک و به دور از تعیض که

در این زمینه روایاتی از اهل بیت(ع) نیز داریم. نمونه‌هایی

از این روش را در قرآن کریم، می‌توان در داستان

حضرت یوسف(ع) جست‌وجو کرد. یکی در هنگامی

که پدرش، حضرت یعقوب(ع) بنابر تقاضای برادران یوسف، او را به بازی و گردش می‌فرستد و خوف از جان یوسف(ع) را دارد. چنان‌که در آیات ۱۲ و ۱۳ سوره یوسف(ع) فرموده است: «أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدَّاً يَرْتَعُ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۱۲) قَالَ إِنِّي لَيَخْرُنُنِي أَنْ تَذَهَّبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ؛ فردا او را با ما بفرست تا [در چمن] بگردد و بازی کند و ما به خوبی نگهبان او خواهیم بود(۱۲) گفت این‌که او را ببرید سخت مرا اندوهگین می‌کند و می‌ترسم از او غافل شوید و گرگ او را بخورد . «این روش از جمله روش‌هایی است که خداوند متعال برای تربیت همه انسان‌ها بدان سفارش کرده و در آیه ۱۲۵ سوره نحل در این رابطه می‌فرماید: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَهِ وَجَادِلْهُمْ بِالْتِى هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ

أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنِ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ؛ با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به [شیوه‌ای] که نیکوتر است مجادله نمای در حقیقت پروردگار تو به [حال] کسی که از راه او منحرف شده داناتر و او به [حال] راه یافته‌گان [نیز] داناتر است. «موعظه نیکو، موعظه‌ای است که از جان پاک واعظی راه یافته، به روشی نیکو، از آن برای اصلاح و هدایت بهره گرفته شود و خود قرآن کریم، کتاب موعظه الهی است. در قرآن کریم در آیات ۵۷ سوره یونس، ۱۳ تا ۲۰ لقمان به زیبایی به این مبحث اشاره شده است. این شیوه هم یکی از روش‌ها است که بیشتر در روایات ائمه روی آن تأکید شده مثلاً در بعضی از روایات، یکی از حقوق فرزند را آموزش قرآن و یا «سجادآموزی» برشمرده‌اند و در جای دیگر امام علی(ع) می‌فرماید: از دانش ما به کودکان خود چیزی بیاموزید که خداوند به واسطه آن

سودشان بخشد و همچنین است آموزش نماز، شنا، تیراندازی که همه این‌ها در تربیت جسمی و روانی کودک مؤثر است و در تربیت قرآنی، احتیاط‌های لازم در امور جنسی کودک نیز حائز اهمیت شمرده شده اوامر فرمود که کودکان باید با اجازه وارد اتاق خواب پدر و مادر شوند، می‌فرمایید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بردگان شما و همچنین کودکانتان که به حد بلوغ نرسیده‌اند، در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند. حجت‌الاسلام والمسلمین سیداحمد میرعمادی، نماینده ولی‌فقیه در استان و امام جمعه خرم‌آباد در گفت و گو با خبرنگار ایکنا در رابطه با حقوق فرزندان بر والدین گفت: اولین سنگ بنای تربیت دینی فرزند آشنایی با تعالیم قرآن کریم است چنان‌که امام علی(ع) در این رابطه فرموده است: از جمله حقوق فرزند بر پدر و مادر

این است که نامی نیکو بر او بنهد و به خوبی تربیت ش کند و قرآن را به او بیاموزد. وی افزود: آشنا کردن فرزند به احکام اسلام و حلال و حرام از جمله وظایف پدر و مادر بر فرزند است چنان که پیامبر اکرم(ص) در این رابطه فرموده است: «فرزندانتان را در سن هفت سالگی وادر به نماز کنید و اگر خواستید تنبیه کنید از سن ده سالگی باشد و از این سن بیشتر بستر خواب آنها را جدا کنید.»

حجت‌الاسلام میرعمادی اضافه کرد: از موضوعاتی که در مسئله تعلیم و تربیت فرزند مطرح شده آن است که پدر و مادر، فرزند را بر دوستی علی‌بن ابیطالب(ع) و فرزندان او تربیت کنند، زیرا مایه سعادت دنیوی و اخروی است چنان که رسول خدا(ص) خطاب به یکی از انصار فرمود: «فرزندان خود را بر دوستی علی(ع) ادب کنید.» نماینده ولی فقیه در لرستان گفت: رعایت عدالت از جمله توصیه‌های همیشگی است در مورد

فرزندان و تربیت انها در خانواده نیز توجه فراوانی به عدالت شده است از جمله: محبت عادلانه، تقسیم ارث عادلانه، حمایت مادی و معنوی عادلانه، رفتار عادلانه با فرزندان و ... چنان‌که پیامبر اکرم(ص) در این باره سفارش فراوان داشته از جمله نعمان بن بشیر می‌گوید: شنیدم پیامبر(ص) فرمود: بین فرزندانتان به عدالت رفتار کنید.

فصل اول

دوره نوجوانی و بلوغ

دوره‌ی نوجوانی و بلوغ به سنین بین ۱۲ الی ۱۸ سال اطلاق می‌شود که یکی از بحرانی ترین دوره‌های زندگی می‌باشد.^۱ بلوغ (Puberty) نخستین علامت مرحله‌ی نوجوانی (Adolescence) است و در بعضی از فرهنگ‌ها اهمیت بلوغ به قدری است که مراسم خاصی دارد و دختروپسربا تشریفات خاصی در جشن بلوغ خود شرکت می‌کنند. در تعریف بلوغ میان روان‌شناسان رشد اختلاف نظر وجود دارد که عمدتاً نتیجه دیدگاه‌های متفاوت ایشان به جنبه‌های گوناگون نوجوانی است. مثلاً بعضی از ایشان بلوغ را مرحله‌ای

۱- دکتر محمد قشلاقی، روان‌شناسی رشد در دوره‌ی نوجوانی، ص ۱۶

در فرآنای رشد و تکامل می دانند که کودک از صورت یک موجود غیر جنسی یا فاقد خاصیت جنسی (Sexual) به صورت یک موجود جنسی (Asexual) درمی آید . برخی گفته اند که معمولاً آغاز نوجوانی با بلوغ مشخص می شود و به تغییرات بدنی اطلاق می شود که به رشد و نضج تناسلی می انجامد . کلمه ی بلوغ در زبان انگلیسی از کلمه ی لاتین (Pubertas) به معنای سن مردانگی یا سن بزرگ سالی مشتق شده و در زبان فارسی کلمه ی بلوغ به معنای (رسیدن میوه) یا (رسیدن شخص به حد تکلیف شرعی) است . برخی از روان شناسان رشد ، دوران نوجوانی را به سه مرحله تقسیم می کنند :

۱ - مرحله ی پیش از نوجوانی (از ۱۰ تا ۱۲ سالگی)

- ۲- مرحله‌ی نوجوانی اوّلیه (از ۱۳ تا ۱۶ سالگی)
- ۳- مرحله‌ی نوجوانی ثانویه یا بعدی (از ۱۷ تا ۲۰
یا ۲۲ سالگی)
- بلغهای مطرح شده در طول زندگی هر شخص
عبارة است از:

- ۱- بلوغ بدنی یا زیست شناختی ۲- بلوغ
افکارشناختی ۳- بلوغ روان شناختی (شناختی، روانی
- حرکت، عاطفی) ۴- بلوغ جامعه شناسی ۵- بلوغ
بوم شناسی^۱

- آثار تغییرات بلوغ:
- ۱- انزوا طلبی ۲- خستگی و ملامت
۳- ناهماهنگی ۴- ستیزه جویی اجتماعی

۱- علی اکبر شعاعی نژاد، روان‌شناسی نوجوان، ص ۶۱ و ۶۲

۵- احساساتی تند

۷- حیا و عفّت افراطی

دوره‌ی بلوغ نگرانی‌هایی برای نوجوان ایجاد می‌کند
که عبارت است از:

۱- نگرانی درباره‌ی عادّی بودن ۲- نگرانی درباره‌ی
عادّی بودن خصایص جنسی ۳- نگرانی درباره‌ی
عادّی بودن اندازه‌ی بدن ۴- نگرانی درباره‌ی عادّی
بودن الات تناسلی ۵- نگرانی درباره‌ی عادّی بودن
خصایص جنسی ثانوی

هر کدام از علوم مختلف برای نوجوان خصوصیاتی
قابل شده اند که از دیدگاه روان‌شناسی ، این
خصوصیات به شرح زیراست :

- ۱- برقراری روابط جدید ورشد یافته با هم سالان خود از هر دو جنس که ادامه‌ی رشد و تکامل رفتار اجتماعی را نشان می‌دهد.
- ۲- به دست آوردن توانایی ایفای نقش اجتماعی مردانه یا زنانه
- ۳- پذیرفتن اندام یا هیكل خود و کاربرد مؤثربدن
- ۴- کسب استقلال عاطفی از والدین و سایر بزرگ‌سالان ، معلمان و والدین‌ها باید فرصت‌هایی برای دانش آموزان فراهم آورند که ایشان برای خود تصمیم بگیرند.
- ۵- مایل بودن ، پذیرفتن و انجام دادن رفتارهای درست اجتماعی
- ۶- انتخاب و آماده شدن برای یک حرفه که مستلزم راهنمایی در مدرسه است.

-۷- رشد و گسترش مهارت های ذهنی (هوشی)
و مفاهیم ضروری برای اصلیّت شهروندی که هدف
اساسی مدرسه به شمار می رود .

-۸- آماده شدن برای ازدواج و زندگی خانوادگی که
همسریا والدین مؤثرشدن را شامل می شود .

-۹- علاقه مندی به دست رفتار مسئول اجتماعی که
هدف اگر مدارس است و آموزش معارف اخلاقی
عمدتاً به این هدف متوجه است .

-۱۰- داراشدن ایدئولوژی یا نظامی ازارزش ها
و معیارهای اخلاقی و افکار خاص .^۱

حال به روایات درمورد نوجوانی می پردازیم ، دوران
حسّاس و مهم زندگی که هر کس این دوران از حیات را